

В. Л. СМІЛЯНСЬКА
НЕ ПРОМИНУТИ Й КОМИ...

Поезія Тараса Шевченка рідна нам з дитинства. Кожен його рядок настільки, здавалося б, відомий, що ми повторюємо його не вдумуючись, з підсвідомою переконаністю в тому, що все в ньому ясне, зрозуміле. Та часом з'ясовується, що співрозмовник сприймає начебто ті самі слова зовсім інакше, ніж ми, вкладає в них інший зміст.

Звернімося хоча б до однієї з ранніх поезій Шевченка — послання «До Основ'яненка». Тут є рядки, що цитуються досить часто:

Наша дума, наша пісня,
Не вмре, не загине...
От де, люде, наша слава,
Слава України!
Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як господа слово.

Цитувати ці рядки дуже люблять фольклористи, коли йдеться про історичні думи, українські народні пісні. Щодо вислову «наша пісня», тут не може бути сумніву, а от тлумачення слів «наша дума» — не зовсім однозначне, і ми це далі побачимо. Що означає в цьому уривку вислів «без золота, без каменю без хитрої мови» — що це за камінь чи каміння? Найчастіше «каміння» розуміють як «коштовне каміння», «самоцвіти». Ось тут нам допомагає текстологія. Зіставимо ці рядки з їх варіантами у інших автографах поета, зокрема в рукописі 1859 р. «Поезія Т. Шевченка. Том первий», який поет готував до друку, але цензура не пропустила. Тут Шевченко змінив ці рядки таким чином:

Наша дума, славослови,
Не вмре, не загине...

І далі, як у попередньому варіанті; а замість рядка «без золота, без каменю» поет написав: «Без золота, без граніту, Без хитрої мови...». Отже, замість двох понять «дума» й «пісня» залишилося рівноцінне їм поняття «наша дума», яке, безперечно, означає не тільки й не стільки фольклорний жанр історичної думи, а має набагато ширший зміст: це думка народу, його світогляд, історична пам'ять, втілена в історичні пісні, думи, перекази: це його філософія, етика й мораль, віддзеркалена в обрядовій та родинно-побутовій поезії; це його суспільні погляди, відбиті в чумацьких, рекрутських, наймитських піснях тощо. Що ж мав на увазі поет? Певне, те, що народна творчість засвідчує високу духовну культуру: це та нетлінна слава, яка не потребує розкішних пам'ятників з пишномовним славослів'ям, викарбованим золотими літерами на гранітних постаментах. Це справжня слава — «без золота, без каменю, Без хитрої мови».

У славетному посланні «І мертвим, і живим...» Т. Шевченко закликав так вивчати рідну історію:

Та читайте
Од слова до слова,
Не минайте ані титли,
Ніже тії коми,
Все розберіть...

Так само уважно треба читати і його власні рукописи. Ось, скажімо, фрагмент полум'яного пророцтва «Осії. Глава XIV» у виданні творів Т. Шевченка 1963-1964 рр. і попередніх було прочитано так:

І додай,
Такеє слово їм додай
Без притчі; *вискажи*: — Зробили,
Руками скверними створили

Свою надію...
(2, 379).

Через те, що в автографі не було коми, а інтервал між «ви» та «скажи» був невеликий, ці два слова були прочитані як одне. Таким чином, була змінена сама структура речення: особове з підметом-адресатом «ви», звернене до «лукавих чад» матері-України, перетворено на безособове. Зміст же авторського тексту після правильного прочитання такий:

І додай,
Такеє слово їм додай
Без притчі. *Ви, скажи*, зробили,
Руками скверними створили
Свою надію...

(ЦДАЛІМ СРСР, ф. 2591, оп. 2, № 26, арк. 2/2 звор.).

Так, незначна текстова деталь — кома — допомагає відтворити індивідуальний стиль, відновити авторську думку.